

ANTİKÇAĞ'DA VARLIK VE BİLGİ PROBLEMLERİ ÜSTÜNE

Işıl BAYAR BRAVO*

ÖZET

Antikçağ Yunan felsefesinin en önemli inceleme konuları olan varlık ve bilgi problemleri, her filozofta birlikte ele alınmıştır. Eski Yunan filozofları en fazla varlık ve bilgi felsefeleriyle ilgilenmişlerdir. Bunlardan başka disiplinlerin sorunlarına yanıt ararken bile varlık ve bilgi felsefesini hesaba katmışlardır. Bu tür çalışmaların ana ıralayıcısı, bildiğimizin hep bir varolan olduğu kabulüdür. Bu nedenle varolanın neliğinin ve yapısı ile türlerinin ele alınması demek, aslında neleri bilebileceğimizin ortaya konması demektir. Bu çalışmanın amacı, bu iki disipline ait sorunların Antikçağ Yunan filozoflarında geçirdiği serüveni ve varlık felsefesi sorunları ile bilgi felsefesi sorunlarının aslında birlikte ele alınması gereğini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Varlık, bilgi, arkhe, oluş, değişme.

**(On the Problems of Ontology and Epistemology in the
Ancient Age)**

ABSTRACT

The problems of ontology and epistemology are the most important discussion issues and these are always taken into consideration together. Ancient Greek philosophers mostly dealt with the problems that belong to ontology and epistemology. Even when they were searching answers for other disciplines, they took ontology and epistemology into consideration. The main characteristic of such discussion is the assumption that we can only know the thing that has being. Accordingly, to talk on the whatness and structure of the being is to expose the things that we can know. This paper focuses on Ancient philosophers who philosophize on both these issues. The aim of this paper is to expose the adventure of these problems along the philosophers of Ancient Greek and to show that the problems of ontology and epistemology should be taken together into consideration.

Key Words: Being, knowledge, arkhe, becoming, change.

*Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Antikçağ felsefesi, Uzakdoğu, Hint, Mısır, Mezopotamya, Hitit, Fenike, Pers, Roma, Yunan kültürlerini içine alır. Ancak, bugün bildiğimiz anlamda felsefe yapanlar Yunanlılar olduğundan, bu yazıda sadece Antik Yunan felsefesi ele alınacaktır. Yunanlılar, bilgiyi sistemli biçimde düzenlemiş, ele aldıkları sorunlarla ilgili kavramsal çözümler yapmış, tekleri genel içinde görmeye çalışmışlardır. Bütün bu çabanın temelinde bilgiyi sırf kendisi için isteme yatmaktadır.

Antikçağ Yunan felsefesine genel olarak bakıldığında, felsefenin pekçok disiplininin bu çağda farklı zamanlarda ağırlıklı olarak ele alındığı görülür. Ama bu disiplinlerin hangisine bakılırsa bakılsın hemen hepsinde bir dayanak olarak kullanılan varlık ve bilgi felsefesi görülür. Felsefe tarihinde en fazla ele alınan sorunlar, adı geçen iki disipline ait sorunlardır: örneğin doğa filozofları ilk maddenin ne olduğunu sorup, buna yanıt ararken amaçları, bir yandan bu ilk maddenin ne olduğunu kavramak, diğer yandan bu kavrayıştan yola çıkarak evrene ait en tümel bilgiyi, yani “gözle görülen varlıkların meydana getirdiği çokluğun gerisinde gizli olan birliği, görünüşün arkasındaki gerçekliği” elde etmektir¹.

Başka bir örnek, sofistlerin insana ilişkin görüşlerini dayandırdıkları “bilginin kaynağı”, “doğruluğun ölçütü” gibi sorunlarla ilgilenen bilgi felsefesinden verilebilir.

Antikçağ döneminde en önemli sorunların ele alındığı varlık felsefesine ait görüşler ve bunların oluşturduğu çokluk ile bunların ardında yattığı düşünülen asıl gerçeklik ya da birlik türünden sorunlar, aslında aynı zamanda bilgi felsefesine ait sorunlardır. Varlık felsefesi sorunları olarak görülen görüşler ve gerçeklik (madde-biçim) sorunu nasıl oluyor da aynı zamanda bilgi felsefesinin de sorunu haline gelebiliyor?

Bu yazıda ele alınan Antikçağ filozofları görünüş-gerçeklik (madde-biçim) ikiliği bağlamında, bazen görünüşleri, bazen gerçeklikleri,

¹ Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Asa Kitabevi, Bursa, 2001, s.3.

bazen ikisinin birden ele alarak, bazen de bu ikiliği aşmaya çalışarak bilgi felsefesi sorunlarını çözmeye çalışmışlardır. Varlık ve bilgi felsefesi sorunlarının nasıl bir arada ele alındığını serimlemek bu yazının amacıdır.

Antikçağ Yunan Felsefesinin önemli iki inceleme konusu vardır demiştik. Bunlar, varlık ve bilgi problemleriydi. Varolanların tümünün kendisinden meydana geldiği ilk maddenin ya da *arkhenin* neliğiyle ilgili araştırmalar varlık problemiyle ilgili olanlardır.

2. VARLIK PROBLEMİ

2.1. Arkhe Sorunu

Antikçağ Yunan felsefesinin bu tür bir çaba doğrultusunda sorduğu ilk soru ‘evrenin ana maddesi nedir?’ sorusu ya da daha biliniyor biçimiyle *arkhe* problemidir. Yunan felsefesinin neredeyse bir bütün olarak doğaya yöneldiği dönemde filozoflar, doğaya ilişkin açıklamanın yine doğanın kendi içinde aranması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bir başka deyişle, bu filozoflar doğada bir çokluk olduğunu gözlemişler ve bu çokluğu bir birliğe bağlı olarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenle, bu dönem filozoflarının özellikle *arkhe* sorunuyla ilgilendiklerini ve varolanların kendisinden meydana geldiği ilk maddeyi belirlemeye çalıştıklarını, yani ontoloji yapmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

“Arkhe nedir?” sorusu Sokrates’ten önceki Yunan filozoflarının ağırlıklı olarak sorduğu bir sorudur. Bu soruyla içiçe geçmiş önemli başka sorunlar da vardır: varlığın neliği ve varolanların çeşitliliğinin kaynağıyla ilgili olanları bunların başlıcalarıdır. Bu sorun karşımıza *görünümler* ve bunun arkasındaki *asıl/gerçek varlık* ikiliği olarak çıkar. Tüm değişimlerin arkasında değişmeden kalan *gerçek varlık* arama ya da daha tanıdık biçimiyle *arkhe* sorunu Thales’ten Demokritos’a kadar ağırlıklı olarak üzerinde durulmuş bir sorundur. Bu sorun, daha sonra değinilecek diğer sorunlar bir yana, Antikçağ’ın en önemli sorunlarından birini ortaya çıkarır: bilgi sorununu. Aslında Antikçağ’da varlık ve bilgi soruları içiçe geçmiş durumdadır diyebiliriz. Antikçağ filozoflarının varolanları nasıl bileceğimiz, onlara ilişkin kesin yargıları nasıl ortaya koyabileceğimiz, kesin yargıların kaynağının ne olduğu gibi sorunları ele

46 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

alış biçimleri kendilerinden sonraki dönemlerde yaşamış filozofların da ilgilendikleri sorunlar olmuştur.

Bu tür soru ve sorunları ele alan Antikçağ'ın bu dönemi 'Doğa felsefesi' diye adlandırılabilir. Bu dönemi kendi içinde bölümlere ayırarak inceleyebiliriz: bunlardan ilki, tek bir *arkhe* üzerinde duran filozofları inceleyeceğimiz dönemdir. İkincisi, form üzerinde duran filozofların incelendiği dönem, üçüncüsü, değişme problemi üzerine yoğunlaşan filozofların ele alındığı dönem ve son olarak, birden fazla *arkhe* üzerinde duran filozofların ele alındığı dönem.

Arkhe sorununu ele alan doğa filozofları, Thales, Anaximandros, Anaximenes'tir. Bu filozoflar doğayı, olup bitenleri doğaüstü güçlere başvurarak değil de, doğal nedenlere başvurarak açıklamaya çalışmışlardır. Böylece, felsefenin, felsefi etkinliğin öne çıkmasının aracı olmuşlardır¹.

Bu üç filozof, Aristoteles'in *Metafizik*'inde söylediğine göre pratik bir amaç için değil, sadece bilmek için felsefe yapmışlardır. Aristoteles bunu, "çünkü şimdi olduğu gibi, başlangıçta da insanları felsefe yapmaya iten şey hayret olmuştur" sözleriyle ifade etmiştir².

Bu filozoflar, dış dünyayı meydana getiren çokluğun gerisinde bir birlik aramışlar ve madde söz konusu olduğunda da varlığın temeline birçok *arkhe* ya da maddi neden değil de, tek bir *arkhe* yerleştirmişlerdir. Onları, bundan başka, ıralayan pekçok ortak nokta bulunmaktadır. Şöyle ki onlar, varolan herşeyin kendisinden türediği *arkhe* ya da maddi nedeni belirledikleri zaman, varlığı açıklayacaklarını, neyin gerçekten var olduğunu belirleyeceklerini düşünmüşlerdir³.

Adı geçen filozoflar, maddi neden dışında bir neden düşünmedikleri, özellikle de maddeye hareket verecek, onu harekete geçirecek bir dış güç tasarlamadıkları, maddenin kendisi de hareketsiz bir kütle olduğu için, *arkhe* olarak, kendi kendisini harekete geçirecek, kendi

1 Guthrie, W.K.C. *A History of Greek Philosophy Vol. I*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1962, s. 40.

2 Aristoteles. *Metafizik I*. (Çev. Ahmet Arslan). Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İzmir, 1985, s. 88.

3 Aristoteles, a.g.e., s. 89.

hareketini yine kendisinin açıklayacağı ilk maddeyi aramışlardır.

Bu üç filozofla birlikte felsefenin pratik bir amaç için değil de, sırf bilmek için yapılması, *arkhe* problemi ve bununla ilgili olarak, çokluğun gerisinde bir birlik aranması ve varlığın temeline tek bir madde yerleştirilmesi, bu maddenin de kendi kendisini harekete geçirerek, kendi hareketini yine kendisi yoluyla açıklayacak biçimde düşünülmesi Antikçağ felsefesinin varlık problemiyle ilgili temel özellikleri olarak karşımıza çıkmıştır. Bu özelliklerde ortaya çıkan durum aslında varlık ve bilgi felsefesinin sorunlarını birlikte ele almaya, yani *görünümlerin* (çokluğun) ardındaki *asıl varlığı bilmeye* ilişkindir.

Arkhe sorunuyla ilgilenen filozoflardan ilki, Thales'tir demiştik. Thales, çokluğun kendisinden türediği ana maddenin 'su' olduğunu söyler. Aristoteles, Thales'i bu sonuca, herşeyin sıvı bir varlıktan beslendiği, sıcaklığın da sudan türeyip suyla beslendiği, herşeyin tohumunun nemli bir yapıda olduğuyula ilgili gözlemin götürdüğünü söyler⁴.

Thales'ten sonra, Anaximandros, *arkhe* sorununa *apeiron* kavramıyla yaklaşmıştır. Ona göre evrenin ilk maddesi, *arkhesi apeiron*dur (Kranz 1984: 25).

Diğer bir doğa filozofu olan Anaximenes, ilk madde olarak *aer*'i (*hava*'yı) öne sürmüştür⁵.

Anaximenes'i ilk maddenin hava olduğunu söylemeye götüren nedenler ikiye ayrılabilir: ilkinde göre, Anaximenes, sadece çokluğun ve görünüşün gerisindeki birlik ya da gerçeklikle değil, evrendeki değişimle de ilgilenmiştir. Anaximenes'i diğer iki düşünürden ayıran özellik, birlikten çokluğa geçiş süreci üzerinde, varolan herşeyin havadan nasıl varlığa geldiğini açıklama işinde yoğunlaşmış olmasından kaynaklanmıştır⁶.

4 Aristoteles, a.g.e., s. 95.

5 Aristoteles, a.g.e., s. 96.

6 Kranz, Walter. *Antik Felsefe*. (Çev. Suat Baydur). Sosyal Yayınları, İstanbul, 1984, s. 27.

48 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

Anaximenes'i *arkhe* olarak havayı seçmeye götüren ikinci etken, soluk, nefestir. İnsandaki nefes alma olayından yola çıkan Anaximenes, insanın nefes aldığı sürece yaşadığı gözleminden, havanın evrendeki hayat, canlılık ve dolayısıyla en temel varlık ilkesi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Havayla ruh arasında bir benzerlik kuran Anaximenes'e göre, tıpkı evreni kuşatan havanın onu sarıp sarmalaması, ayakta tutması gibi, içimizdeki nefes, aldığımız soluk olarak ruh da bize can verir⁷.

Böylece Thales, Anaximandros ve Anaximenes'in varlık problemiyle ilgili olarak *arkheye* ve bu *arkheden* diğer varolanların oluş ilkesine ilişkin sorunları aynı biçimde ele aldıklarını görüyoruz: bu üç filozof da tek bir *arkhe* olduğu kabulünden yola çıkmış ve diğer varolanları bu *arkhe* aracılığıyla açıklamaya çalışmışlardır. Bu açıklama çabası, bir bilme etkinliğidir: *arkheye* ilişkin tümel bilgi ortaya koyma çabası varlık ve bilgi felsefesinin konularını birlikte ele almanın bir göstergesidir.

Milattan önce altıncı yüzyılın ikinci yarısında Güney İtalya'da Pitagoras tarafından kurulmuş olan Pitagorasçı Okul, Thales, Anaximenes, Anaximandros gibi felsefeyle felsefenin kendisi için değil, pratik amaçlar için uğraşmıştır. Pitagorasçılar için amaç, insanlara evren hakkında bilgi vermektense çok, insanları kurtarmak, doğum ve ölüm çarkının dışına çıkarmaktır. Ancak Pitagorasçılar da doğa filozoflarında gördüğümüz *arkhe* sorununu ele almışlardır. Doğa filozoflarının maddeyi, bir şeyin kendisinden doğmuş olduğu maddi nedeni temele aldıkları yerde, Pitagorasçılar matematiksel ilkeleri öne çıkarmış ve bir şeyin yapısı, onun yerine getirmek durumunda olduğu işlev, yöneldiği amaç ortaya konduğu zaman, o şeyin açıklanmış olacağını kabul etmişlerdir. Bu açıklama tarzını Aristotelesçi açıklama tarzı veya kavramsal çerçeve içine yerleştirirsek şunları söyleyebiliriz: daha önce bir olan neden sayısı ikiye çıkmış, maddi neden formel nedenle tamamlanmıştır.

Buna karşılık, Pitagorasçılar da aynı şekilde iki ilkenin olduğunu söylemişler, ancak buna kendilerine özgü olan şu iki noktayı eklemişlerdir: Pitagorasçılar sonluluk veya Bir olanın ve sonsuzluğun,

⁷ Kranz, a.g.e., s. 27.

başka bazı şeylerin, örneğin ateş, toprak veya bu tür diğer herhangi bir şeyin nitelikleri olmadığını, tersine sonsuzluk ve Bir olanın kendilerinin, yüklemi oldukları şeylerin tözleri olduğunu düşünmekteydiler. Sayının herşeyin tözü olduğunu söylemelerinin nedeni de budur. Onlar daha sonra öz sorunuyla ilgili olarak görüşler belirtmeye ve tanımlar vermeye başlamışlardır⁸.

Pitagorasçılar, tıpkı kendilerinden önceki doğa filozofları gibi, *arkhe* problemiyle ilgilenmişler ve varolan herşeyin *arkhesinin* sayı olduğunu söyleyerek asıl varlığa ilişkin tümel bir bilgi yargısı dile getirmişlerdir.

2.2. Değişme Sorunu

Antikçağ'da varlık problemiyle ilgili olan *arkhe* sorunu, Herakleitos'la devam etmiştir, ancak Herakleitos Elea Okulu'yla birlikte varlık problemiyle ilgili olarak değişme problemini ele almıştır.

Hem Doğa Filozofları hem de Pitagorasçılar çokluğun (görünüşlerin) gerisindeki birliğe yöneldiklerinden, gerçeklikteki değişme olgusunu açıklayamamışlardır. Yani, onlar birlikten çokluğa geçiş süreci üzerinde durmamışlar, gerçekliğin tek bir *arkheden* meydana geldiğini düşünmüşlerdir. Doğa Filozofları ve Pitagorasçılar tarafından herşeyin kendisinden meydana geldiği kalıcı, değişmez öğeyle değişme durumu hakkında bir açıklama yapılmamıştır. Ancak, Herakleitos ve Parmenides değişme problemi üzerine yoğunlaşarak, değişmeyi açıklamaya çalışmışlardır.

Değişme problemiyle ilgilenen düşünürlerden Parmenides ve Elealı Zenon, duyu bilgisiyle akıl bilgisi arasında bir ayrım yapmışlar ve kesin bilginin akıl bilgisi olduğuna inanmışlardır. Bu filozoflar bu yanlarıyla hem varlık problemini bilgi problemiyle ilgisinde ele almışlar hem de Platon'u hazırlamışlardır diyebiliriz. Parmenides ve Elealı Zenon varolanın bilgisini deneyden değil de akıldan çıkarmaya çalışmışlardır. Çünkü deney, hareket eden, değişen, meydana gelip yok olan nesnelere karşımıza çıkarır. Parmenides, sürekli değişen çokluk karşısında, kendi

8 Aristoteles, a.g.e., s.109-110.

50 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

içine kapalı, hep olduğu gibi kalan birliği koyar. Parmenides'e göre çokluk, bir yanılmadır. Bu çokluğu bize gösteren de duyulardır, onun için duyular bizi yanıltırlar. Duyu algıları bilginin (*epistemenin*) kaynağı değildir.

Görüldüğü gibi ele alınan tüm filozofların doğa açıklamaları hep deneye ve deneyin düşünmeyle işlenmesine dayanıyordu. Ancak Parmenides'te ilk olarak, deney bir yana bırakılıyor, varlık üzerinde düşünmekle varolanın niteliklerini ortaya koyma çabası karşımıza çıkıyor. Varlığın özü gereği, meydana gelmemiş, değişmez, bölünmez olduğu sonucuna da bu şekilde varılıyor. Bu bakımdan, Anaximandros *arkhe* olarak *apeiron*'u söylemesiyle aslında Eleahlara öncülük etmiş diyebiliriz.

Değişme problemi açısından varlık problemiyle ilgili olarak çokluğu asıl gerçek sayan Herakleitos, bu bakımdan Parmenides ve Elealı Zenon'la tam bir karşıtlık içerisindedir. Şöyle ki, Herakleitos'a göre evrendeki nesnelere tümü değişirler, her şey bir başka şeyin yıkımı ve ölümü sayesinde olur. Evrendeki öğeler arasında sürekli bir çatışma ve savaş hali vardır. Değişmeyen tek şey, bu değişimin kendisidir⁹. Bu değişme bir yasaya göre olmaktadır, Herakleitos buna *logos* der¹⁰. Bu şekilde varlığa ilişkin bir problem olarak görülen çokluğa (görünümlere) ve bunun ardındaki asıl varlığa dair değişmeyecek tümel bir yargı dile getirdiği iddiasıyla Herakleitos, varlık ve bilgi felsefelerini birlikte ele almıştır.

2.3. Oluş Sorunu

Yunan felsefesinde varlık üzerine birbirine karşı olan bu iki anlayışta, Parmenides varlığı hiç değişmeyen bir birlik diye anlarken, Herakleitos için varlığın ana özelliği değişmedir. Parmenides, çokluk ile oluşun gerçekliğine yer vermezken, Herakleitos oluşu hareketsiz bir varlığa bağlamaktan kaçınır.

Bu iki karşıt görüş, *varlıktan oluşu açıklama* problemini ortaya çıkarır. Bu sorun *arkhe* sorunuyla ilgilenen düşünürlerin görüşlerinde

9 Kranz, a.g.e., s. 50.

10 Kranz, a.g.e., s. 48-49.

örtük olarak zaten vardır.

2.4 Birden Fazla Arkhe Olduğunu Savunan Filozoflar

Aslında Antikçağ felsefesini ıralayan özellikler olarak şimdiye kadar ele aldığımız *arkhe* ve değişme problemleriyle Atomcu filozoflar dediğimiz Empedokles, Anaxagoras ve Demokritos da ilgilenmiştir. Bu filozoflar herşeyin kendisinden meydana geldiği bir ana maddeyi tasarlamışlar, ancak tek bir arkhe değil, birden fazla *arkheden* bahsetmişlerdir.

Empedokles'te tüm varolanların kendisinden meydana geldiği anamaddede, *rizomato panton* (hava, su, ateş, toprak) Anaxagoras'ta sonsuz sayıda *spermata* (sperma maddesi) ve Demokritos'ta sonsuz sayıda *atomondur* (atomlar). Bu filozofların Doğa Filozofları'ndan *arkhe* problemi konusundaki farkları, *arkhedeki* değişimlerin ve varlıkların meydana gelmesinin *arkhe* nedeniyle olmaması, başka bir hareket ettirici (ilke) nedeniyle olmasıdır. *Arkheden* başka bir ilkeden oluşun ve varlıktaki değişimlerin meydana gelmesini, Empedokles “sevgi ve nefret”le, Anaxagoras spermaların dağılıp birleşmesiyle, Demokritos da “uzay ve rastlantı”yla açıklamıştır.

*

Thales'ten Demokritos'a kadarki felsefe, iki sorun üzerinde durmuştur diyebiliriz: bunlar *arkhe* ve oluş-değişme sorunlarıdır. Bu sorunların üzerine düşünme iki bakımdan önemlidir. İlk olarak, *arkhe* daha belirli hale gelmiştir ve bu soruna ilişkin açıklamalarla kapsamlı doğa tasarımlarına ulaşılmıştır. İkinci olarak tek bir *arkheden* değişen şeylerin çokluğunun nasıl meydana geldiği açıklanabilmiştir. Bu iki sorun bu dönemin ıralayıcıları olarak karşımızda durmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlar gözönüne alındığında, doğa filozofları *arkhenin* ne olduğunu sorup buna yanıt ararken hem *arkhenin* ne olduğunu kavramayı hem de bu kavrayıştan yola çıkarak evrene ait tümel bilgiyi elde etmeyi amaçlamışlardır. Bunu sırf meraktan yapmamışlardır, onlar şeyleri oldukları şey yapan ve onlara davrandıkları gibi davranma eğilimi vereni bulmayı ve tüm bu görüşlerin ardındaki gerçekliği

52 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

keşfetmeyi istemişler gibi görünmektedir. Bu bakımdan doğa filozofları hernekadar bilgi problemiyle uğraşmamış gibi görünse de, tüm bu çabanın aslında bilginin asıl ve tümel nesnesini belirlemek için gösterildiği düşünülebilir.

Pitagorasçılar, Anaximandros'un "arkhenin neliğinin bilinemeyeceği" görüşünü dikkate alarak şeyleri oldukları şey yapan nedenin, maddede aranmasının yersiz olduğunu düşünmüş, şeylerin neliğine ulaşmanın konusu olarak maddeyi değil, biçimi dikkate almıştır diyebiliriz. "Pitagorasçılar şeylerin tek tek ve hep birden oldukları şey olmalarını sağlayan doğasının geometrik yapı ya da biçimde aranması gerektiğini düşünüyorlardı"¹¹. Pitagorasçılar, Doğa Filozofları'ndan farklı olarak maddeden değil, biçimden yola çıkarak şeylerin neliğinin bilgisine ulaşabileceğimizi öne sürmüşlerdir.

Özetlersek, Doğa Filozofları ve Pitagorasçılar asıl olarak varlık problemiyle ilgilenmişlerdir. Varlığın neliğine ilişkin *arkhe* ve oluş-değişme problemlerini ele alırlarken aslında örtük olarak bilgi problemine ilişkin kimi sorunlara da değinmişlerdir. Çünkü varlık problemine ilişkin araştırma, varolanların neliğinin bilgisine ulaşma çabasını da içerir.

3. BİLGİ PROBLEMİ

3.1. Bilginin Olanığı ve Neliği Sorunu

Bundan sonra, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında *arkhe* ve oluş-değişme problemlerini içeren varlık felsefesiyle hiç ilgilenmeyen, başlıca konuları insan olan, insan üzerine çalışan Sofistlerle karşılaşırız. Sofistler, Doğa Filozofları ve Pitagorasçılardan farklı olarak tekleri meydana getiren *arkhe*'yi aramazlar, onlar yalnızca duyularımız aracılığıyla ulaşabildiğimiz gerçeklikteki nesnelere ve bunların bilgisiyle ilgilenirler. Başka bir deyişle Sofistler, varlık problemi ve buna ilişkin diğer alt problemleri incelememişler; bilgi problemine ilişkin "bilginin kaynağı", "doğru bilginin ölçütü" gibi problemlerle ilgilenmişlerdir.

Böylece Sofistlerle birlikte Antikçağ Yunan felsefesinin diğer

11 Collingwood, R.G. *Doğa Tasarımı*. (Çev. Kurtuluş Dinçer). İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.63.

önemli ilgi konularından olan bilgi ve bilginin olanağı problemi felsefe dünyasında sistematik biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Sofistlere göre herkes için doğru ya da geçerli bir bilgi yoktur. Onlara göre, bilginin göreliliği, bilginin tek kişiyle sınırlı olması anlamına gelir; örneğin ünlü sofistlerden Protogoras'a göre "insan herşeyin, varolan şeylerin var olduklarının, varolmayan şeylerin de var olmadıklarının ölçüsüdür"¹². Protogoras bu savıyla bilginin göreliliğini ileri sürmektedir. Protogoras'ın bilgiyi bu şekilde ele alması, her yerde herkes için "doğru" bilginin olamayacağı, bir kişi için doğru olan bir yargının bir diğeri için yanlış olacağı kabullerine, yani bilginin göreliliğine sonucuna götürmektedir.

Bilginin olanaklı olduğunu bile kabul etmeyen Gorgias'a göre "asıl gerçeği", "varolanı" bilemeyeceğimizden, ona ilişkin bir yargı da dile getiremeyiz. Bu konuyla ilgili olarak üç sav ileri sürer: "1) Hiçbir şey yoktur 2) Bir şey var olsa bile bilinemez 3) Bir şey var olsa ve bilinebilse bile ona ilişkin bilgi bir başkasına aktarılamaz"¹³. Buradaki savlardan ilki varlığa, ikincisi bilgiye ve sonuncusu dile ilişkindir. Gorgias'ın ilk savı varolanları yadsımaya, ikinci savı bilginin olanaksızlığına işaret etmektedir.

Sofistlerin bilginin olanağını yok sayan bu görüşlerine karşın, Sokrates, kişiden kişiye değişmeyen, her yerde ve herkes için doğru olan bilgilerin olanaklı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Bununla birlikte, Parmenides ile Herakleitos görünüşün, değişenlerin, duyuların bilgisinin yerine hakiki bilgiyi, aklın bilgisini, değişmeyenin bilgisini temele koymuş olmalarının etkisiyle olsa gerek, Platon, görülenlerin bilgisi ve düşünülenlerin bilgisi diye iki çeşit bilgidен söz etmiştir. Bu tür bir ayrımı aslında Sofistlere karşı olarak yapmıştır. Platon, Sofistlerin bilgiyi göreliliğe, hatta imkansız hale getiren görüşlerine karşı çıkmıştır. O, Sofistler gibi bilginin olanaklı tek konusunun sürekli değişime maruz kalan bir nesne olduğu kabul edildiğinde, bilginin olanaklı olmayacağını görmüştür ve duyularımız aracılığıyla bilgisine sahip olduğumuz gerçeklikteki nesnelere başka

12 Kranz, a.g.e., s.145.

13 Kranz, a.g.e., s.147.

54 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

şeylerin de bilgisine sahip olduğumuzu iddia etmiştir, bunların zamana ve mekana göre değişmeyen, her koşulda kendiyile aynı kalan idealar olduğunu öne sürmüştür. Buna uygun olarak gerçeklikteki nesnelere ilişkin bilgilerimizle düşünülenlere ilişkin bilgilerimiz arasında şu şekilde bir ayırım yapmıştır:

Görülenlerin bilgisi, Platon'a göre, tasarımlar ve kanılardır; bunlar tasarım ve inanç yoluyla bilinirler; duyular iş başındadır. Platon bunlara genel olarak 'sanı' (*doxa*) der.¹⁴ Düşünülenlerin bilgisi ise, varsayımların ve ideaların bilgisidir; bunlar, tanıtlayıcı düşünme ve düşünceyle görme (*noesis*) yoluyla bilinirler. Varsayımların bilgisi, tek tek bilimlerin bilgisi; ideaların bilgisi, felsefi bilgidir (*episteme*). Görülenlerin bilgisi duyulara dayandığı, değişen şeylere ilişkin olduğu için kesin olmayan, yanıltıcı bilgidir; zaten belirtildiği gibi burada tasarım ve inanç yoluyla bilme söz konusudur. Düşünülenlerin bilgisi ise kesin bilgidir¹⁵

Ayrıca, *arkhe* sorunuyla ilgilenen filozoflar gibi Platon'da da *görünümler* ve *gerçek varlık* ikiliği devam etmektedir. Ona göre algıladığımız duysal nesnelere sürekli değişmektedir. Öte yandan, idealar değişmeden kalırlar, yok olmazlar.

Platon'un bu *görünümler-gerçek varlık* konusundaki ayırımı, bilgi görüşünden ayrılmaz. Çünkü o bilgi konusunu ele alırken, kesin, değişmez, tümel ve zorunlu bilginin mümkün olduğunu kabul etmiş ve bu kabulüne dayanarak daha sonra söz konusu özelliklere sahip bilginin hangi nesnelere gerektirdiği üzerinde durmuştur. Yani, Platon'la birlikte varlık ve bilginin alanı bir arada düşünölmeye başlanmıştır.

Aristoteles de Antikçağ felsefesinin ana sorunu olan görünümlerin arkasında değişmeden kalanın ne olduğuna ilişkin varlık problemiyle ilgilenmiş, bu bakımdan Gorgias'ın yok saydığı varlığı ele alıp "ilk felsefe"nin konusu yapmıştır. Kendisinden önce Platon'un, *görünümler-gerçek varlık* arasında yaptığı kesin ayırımı bir yana bırakıp görünüşün,

14 Platon. *Devlet*. (Çev. Selahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz). Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, 509d-511e.

15 Kuçuradi, İoanna. *Çağın Olayları Arasında*. Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 93-94.

sürekli değişenin içindeki “öz”e eğilmiş, böylece de bu ayrımı ortadan kaldırmıştır. Ayrıca böyle yapmakla bilginin olanağını da kabul etmiştir.

Aristoteles, varlığın farklı alanları olduğunu, dolayısıyla farklı konuları, amaçları olan farklı bilim dallarının olduğunu belirtir. Çünkü ona göre, varolanlara ilişkin bilgi ortaya koymak mümkündür. Böylece Aristoteles de Platon gibi varlık ve bilgi problemini birlikte ele almayı denemiştir. Ona göre nesnesine uygun olarak üç tür bilim vardır: poetik, pratik, teorik. Pratik etkinliğin içine giren disiplinler siyaset felsefesi ve etikdir. Pratik etkinliği, bilgiye, eylemin kendisi için değil de yararlı ya da güzel bir şey yaratmak için yönelen poetik etkinlik izler. Teorik etkinlikler için bilme, anlama amacıyla bilme söz konusudur. Konuları açısından değerlendirildiğinde, teorik etkinlikler fizik, matematik ve “ilk felsefe” olarak üçe ayrılır. Fizik, değişen şeyleri, hareket halinde olan varolanları konu alır¹⁶

Matematik, sayılar ve mekansal şekilleri konu alan bilimdir.

Matematikçinin incelemesini soyutlamalar üzerine yönelttiğini görüyoruz. Çünkü o, nesnesini ağırlık, hafiflik; katılık ve onun karşısı olan şeyle, sıcaklık ve soğukluk ve bütün diğer duysal türden niteliklerden soyutlayarak göz önüne alır. Ve sadece niceliğe ve bazen bir, bazen iki, bazen üç boyutta sürekli olanı –bunların niceliksel ve sürekli olmak bakımından özellikleriyle birlikte- alıkoyar. O bunları asla başka bakımlardan incelemez¹⁷

“İlk felsefe” ise varolanı, *ousiayı* araştırır. Aristoteles, ilk felsefeyi *on he on*'un, varolanların bilimi diye tanımlar. Varolan herşeyde ortak olan varlığın ne olduğu sorusunu ilk kez Aristoteles sormuştur. Aristoteles'e göre *ousia* varlık ve nelik anlamlarında kullanılır. Varlık anlamında *ousia*, var olma ve varolanlar anlamına gelir, nelik anlamında *ousia* ise, bir “şey”in ne olduğu ve bir şeyi o şey yapan, bir şeyin esas yapısı demektir.

16 Aristoteles, a.g.e., s. 298-299.

17 Aristoteles. *Metafizik II*. (Çev. Ahmet Arslan). Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İzmir, 1993, s. 102.

56 Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne

Buna göre, Aristoteles'te *ousia* kavramını açmak demek, “varolma ve birşeyin varolması ne demektir?” ve “varolanın o varolan olması (bilinme bakımından *ousia*) ne demektir?” sorularını yanıtlamak anlamına gelecektir. Varolma sorusu, daha sonra “varlık modaliteleri” olarak karşımıza çıkacaktır. Aristoteles'te varolan *dynameia* (olanak halinde), *entelegkhia* (amacını kendi içinde taşıyarak), *energia* (etkin halde) diye üçe ayrılır. Ayrıca kendileri *dynameis* (olanaklar), *energeiai* (etkinlikler) olan şeyler vardır. *Dynamei*, *entelegkhia* ve *energia* ise, *hylenein* (maddenin), *eidosen* (biçimin) ve *synolonun* (cisimsel teklerin) varolma tarzlarıdır. Maddeyle *eidosen*, varolanın varolan olarak yapısını meydana getirir. Madde, bilinme bakımından *hypokeimenon* (altta duran taşıyıcı), *eidosen* (biçim) da *to ti einai*dir (birşeyi o şey yapan)¹⁸

Ousiaların da çeşitleri vardır: duyulara verilen ve düşünülür *ousialar*. Duyulara verilen *ousiaların* maddesi vardır ve hareket ederler, fiziğin konusudur. Düşünülür *ousialar* maddesizdir, hareketsizdir, “ilk felsefe” ve matematiğin konusudur. Bir varolanın *ousiası* ise ya bir *synolon*dur, duyulara verilen *ousia*dır ve adı vardır ya da bir *eidosten*, bir şeyin *ousia*dır ya da yalnızca *ousiası* vardır, yani bir *genos* (cins) veya *katholoudos* (genel kavram) ve yalnızca tanımlanabilir.¹⁹

Aristoteles'e göre bilgi olanaklıdır demiştik. Bilginin olanaklı olduğunu söylemek demek onun bilgi görüşünü ortaya koymayı gerektirir. Aristoteles'e göre, bilgi her zaman algıyla başlar. Algıdan *epagoge*yle genel ilkeler üretir, sonra da başka bilgileri bu genel ilkelerden çıkarırsınız. *Epagoge*, benzer türden tikel durumları gözlemleyerek bunlara ilişkin ve bunların tümünü kapsayan genel önermelere ulaşma etkinliğinin adıdır.

Aristoteles'in bilginin olanağı sorunu açısından, bu söylediklerine dayanarak bilginin olanaklı olduğu, poetik, pratik ya da teorik olsun hangi alan söz konusuysa, o alanın nesnesine uygun olarak ortaya konan yargılarda kesinlik aranması gerektiğini söyleyebiliriz. O, Platon'dan ayrı olarak, kesin bilginin sadece idealara ilişkin olduğuyla ilgili bir sınırlama yapmamış, nesnesine uygun olarak bilgiler arasında bir ayrım yapmıştır: a) deney, b) sanatın bilgisi, c) bilimlerin bilgisi, d) *episteme*. Aristoteles'e

18 Kuçuradi, a.g.e., s. 144.

19 Kuçuradi, a.g.e., s. 145.

göre bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşılır, deneyle kazanılmış olan kavramlardan tümel yargıları ortaya koyduğumuzda sanatın bilgisine sahibizdir, bu bilgi öğretilir, bu bilgiye sahip olanlar nedenlerin bilgisine sahiptir, deneyin bilgisine sahip olanlar ne nedenlerin bilgisine sahiptir ne de bu bilgiyi öğretebilirler²⁰ Bilimlerin bilgisi, daha tümel, tikel bilimlerin bilgisini içeren, hipotezlerden yola çıkan bir bilgi türüdür. *Episteme*, nedenlerin ve ilkelerin bilgisidir. Aristoteles'e göre bir şeyin nedenlerinin bilgisine sahip olmak, o şeyi bilmek demektir. Bu nedenler dört tanedir: maddi neden, ereksel neden, biçimsel neden, etkin neden.

Böylece Aristoteles, Platon'da ve diğer filozoflardaki *görünüş-gerçeklik* ikiliğini, tek tek varolanların (*synolonun*) içindeki *eidoslardan* bahsederek, yani, gerçek varlığın içine *ousiayı* yerleştirerek aşmıştır diyebiliriz. Bu sayede de varlık ve bilgi konularının birbirinden kopuk ve ayrı düşünülemediğini ortaya koymuştur.

4. SONUÇ

Arkhe, değişme, bilginin olanağı ve kaynağı, varolanın yapısı *görünüşler* ve onun arkasındaki *gerçek varlık* gibi yukarıda ele alınan konulara bakıldığında, Antikçağ Yunan felsefesinin önemli konuları, varlık ve bilgiye ilişkin olanlardır. Bu konular ve bunlara ilişkin çözüm denemeleri hep birbiriyle ilintili olarak dile gelmiştir. Çünkü ister gerçeklikteki bir nesneye ilişkin olsun, ister düşünsel bir varolana ilişkin olsun, her türlü yargımız hep bir varolan hakkındadır. Bu nedenle varolanlarla ilgili ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışma, her türden dile getirilen yargının yapısına da ilişkin bir çalışma olacaktır.

KAYNAKÇA

ARİSTOTELES. (1985). *Metafizik I.* (Çev. Ahmet Arslan). Ege Üniv.

20 Aristoteles. *Metafizik I.* (Çev. Ahmet Arslan). Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İzmir, 1985, s. 82-83.

58 *Antikçağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne*

Ed. Fak. Yayınları, İzmir.

ARİSTOTELES. (1993). *Metafizik II*. (Çev. Ahmet Arslan). Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İzmir.

COLLİNGWOOD, R.G. (1999). *Doğa Tasarımı*. (Çev. Kurtuluş Dinçer). İmge Kitabevi, Ankara.

CEVİZCİ, Ahmet. (2001) *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Asa Kitabevi, Bursa.

GÖKBERK, Macit. (1990). *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.

GUTHRIE, W.K.C. (1962). *A History of Greek Philosophy Vol.1*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.

KRANZ, Walter. (1984). *Antik Felsefe*. (Çev. Suat Baydur). Sosyal Yayınları, İstanbul.

KUÇURADİ, İoanna. (1997). *Çağın Olayları Arasında*. Ayraç Yayınevi, Ankara.

PLATON. (1992). *Devlet*. (Çev. Selahattin Eyüboğlu-M.Ali Cimcoz). Remzi Kitabevi, İstanbul.